

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

XL. FÜZ.

AUGUST. 1.

1851.

TÜNDÉREK A MAGYAR ŐSVALLÁSBAN.

IPOLYI ARNOLDTÓL *).

Tündéri hitregénk köre. A név jelentése. Tündérorság, tündéri társaság, boldog aranykor. A rosz tündérek. Banyák, bábák. Végzet és jósnők. Hadnem-
tők. Turul. Alirumna. Rovó, rovasló, varázsló, iraló nők. Delibáb. Lég és víz-
tündérek: Hattyunők. Vízszellemek: Sellő. Vándor-láp. Vizicsikó. Fullasztó.
Duna tündere. Vízszőrnyek. — Erdei, hegyi szellemek. Faunok. Mohosnők. Fa-
nyvők. Kömorzsolók. Törpék. Gnómok. Rémek. Kincsörök. Bányaszellemek.
Házi nemtők. Szolgáló szellemek.

A magyar őshit felsőbb lényekről mythosa legelénkebben ma-

*) Örömmel jelenthetjük olvasóinknak, hogy a Kisfaludy-Társaság 1846-
diki híres jutalomtéttele nem csak számos hazafiakat buzdított ver-
senypályára szállva a magyar ősvallást minden részeiben kifürkészni,
[bár a körülmények valahára úgy fordulnának, hogy a társaság a
már vizsgált pályaművekről nyilatkozhatnék s a legméltóbbat meg-
jutalmazhatná!]; hanem hogy *Hetényi János* híres bajnok a tudó-
mányos versenyek pályáján, szinte készített egy magyar mythológiát;
mely nem sokára tán világot látand: s hogy végre most *Ipolyi Ar-
nold* név alatt rejtezni kívánó, nagy készülletű hazánkba szinte e
tárgyra — ősi műveltségtörténetünk legnevezetesebb ágára — fordít-
ván figyelmét, azt a kitűzött kérdésnél is tágabb körben dolgozta
ki, s vele a magyar közönséget nem sokára ajándékozza meg. Ked-
ves dolgot vélünk tenni olvasóinknak, midőn annak egyik legérde-
esebb cikkjét [a VI-kat] ismertetésül s előizetül velők közölni
sietünk.

A szerk.

radt fen az eredeti sajátságu tündéri képzetben. Mit egyéb mythosok az istennők, nymphák, najádok, parcák, nornák, valküriák, elfek, féek, házi, erdei, vízi és hegyi szellemek, faunok és satyrok, wichtekek és törpékről tudnak, mindez hitregénknek általánosb tündérekről maradványában nagyobb részt mind maig fellelhető. Sőt e mellett még egy külön sajátságos hitképzetet találunk véle összekötvé. Míg az istennők, mint az emberiség, a természet, a föld jöltevé anyái jelennek meg, kik a halandókat kegyelve, látogatva, boldogító munka, foglalkodás és művészettel megáldják; a végzet- és jósnők, a parcák, nornák az emberiség végzetét intézik, jóslataikkal előjelentik, a csaták sorsát elhatározzák; a wichtekek, elfek, satyrok és faunok az emberi élet torz alakzatai; vagy, mint a csupán helyi nymphák hegy, erdő, barlang, víz, ház, sőt kincs sat. ör és véd szellemeiként jönnek elő: addig tündéreink e felett még egy különös csodás boldog aranyhon, a *tündérhon*, tündérvilág, tündérországnak lakói, hol őket aranykori boldoglét veszi körül. Smíg egyfelül ismét a hitrege ezen aranykor tudatát velök azonosítja, más részt igen jellemzőleg színte e mythosba foglalja annak — a rossz és gonosz tündérek képletében — multát, átkos és ártalmassá változtát. És mint fentebb az óriásról mythosunkban egy ős kosmogoniai hit nyomait találtuk, úgy a tündérit is a benne visszatükröződő aranykor és elmúlt boldog létről mythosi tudattal szoros összefüggésben lenni látjuk (I. Világ című XI. fejezetünkben a magy. kosmogoniai hitképzeteket, és az aranykorról mythost).

A tündér név eredeti jelentését nyomozván: birjuk a *tün* gyököt, mely a *tünik* igében *comparet*, *apparet* értelemmel bír. Fen van még egy közelebb vivő *tündik* igénk is szinte ily jelentéssel, szótáraink szerint (Sándor, Kresznerics 2, 275. *apparet*, *comparet*, *transfiguratur* és *transformatur*); de ezen utóbbi magyarázat, mint észrevehető, már csupán a tündéri képzet fogalmából van átszármaztatva, mert már régibb lexikographusainknál is (mint Molnár Albertnél) a tündér: *portentum*, *magus*, *praestigiator*, *q i se in varias species pro lubitu transformat, empusa*. A müncheni codexben is (I. Régi Magy. Nyelveml. III. k. 46—49. ll.) *tündérlet* a phantasma magyaráására használtatik.

Ezen *magus*, *praestigiator*-rali magyarázat általánossága (így találjuk a tátost, búvost, garboneást stb is szótárainkban) szükségessé tett egy szorosb meghatározást és újabb szótárainkban a *tündér*,

tündérleány nympha és féeevel fordíttatik. Otrókocsi (Orig. II. 11. fej.) a tündért Tyndarossal összehasonlítván, és héber származtatásaihoz híven mind a kettőt a héber: *tedar* = jugitertől eredtetvén, ezen értelemnél fogva szinte: *agilis, strenuusnak* magyarázza: *significat* — úgymond — *nobis hominem adeo agilem, ac celerem in suis motibus ac gestibus, ut facile se possit subtrahere ab oculis hominum vel se permutare, quasi dicam agyrtam seu praestigiator-em.* De ezen közönséges értelmezéssel már ő sem elégedett meg, és ez erőltetett magyarázat mellett, a praestigiator és agyrtától egészen eltérő népképzet foroghatott fön előtte, midőn hozzáadá: *nisi quod nostrum tündér et tündéres mollius quid sonat et honestius; hogy ezen mollius és honestius — gyöngédebb és kecsesb — alakban nyilván nymphai, a magyar tündérhez közelebb járó, hasonlatosság lebeghetett előtte, látható, miután Tyndar és tündérünk között a rokonságot abban keresi, hogy amaz egy najád, Bateja nympha fia volt; miért úgymond: delicatas nymphas solent nostri amantes subinde per jocum tündéres vocare, et viceversa hos illae.*

Szavunk e szerint gyöki értelménél fogva a *tünés* = comparitio, apparitio jelentésével bírhat, és a tündéri természet majd föl, majd eltűnő jelenségét fejezvé ki, mire több közmondásaink is mutatnának: *eltűnt mint a tündér. Tündér szerencse, Tündér világ: változó és mulandó életünk.* Sándor Ist. Kresz. Sz. II. 275. Mi egyiránt magyarázható volna azután, nem csupán a tündéri tünékeny természetre, de a fentebb érintett tündéri boldog aranykornak elmúltá és eltűntére is. A *tün* gyök alá találom szinte sorolva Kresznerics-nél i. h. *tündöklő, tündöklék, splendet, fulget, radiat, effulget, nitet, micans, fulgens* ígét és fogalmat, sőt u. ott Szabó Dávid után egy *tünekedik conatur splendescere* ígét, és Faludinál Nemes Asszony 73. l. *tündéri pompa* — közbeszédi használatban is: — *tündéri fény* kifejezéseket, mi ismét a tündéri fényes aranyos képzzettel szorosán érintkezik. Egyébiránt a tündöklés *micans fulgens* cselekvése is a föl és eltűnés jelenségével függ össze. Mennyire tartozik ide Kresznerics i. h. szinte e gyök alatti név: *tündemény és tündevény* vespertilio, denevér, böregér, úgy Molnár Albertnál a tündérnek empusávali magyarázata, azt a lidércnél (X. fejezetünkben) lát-hatjuk.

Tündéreinkről mondáinkban legelő is a fentebb már érintett képzzettel találkozunk, mely nekik egy külön és pedig csodás szép-

ségű fényes arany és boldog hont és lakot, tündérvilagot, tündérországot tulajdonít. Otrokocsi fent i. h. szinte említi: *dicatur etiam apud nos tündérország quasi dicam Tündéreum regnum*. Sőt arról is, hol képzelte legyen ezen tündérország, azon nevezetes adatot hagyta fen, hogy a korábbi néphit, Erdélyt tartá a tündérhonnak: *per quod — tündérország — et si vulgus nostrum inepte Transsilvaniam intelligit, quasi tündér esset Erdély*. Mit ő komolyan vesz, s mivel népünk közt már rég divatozhattak olasz tündérregék fordításai (melyek épen élénk tündéri saját hagyományainknál fogva különös érdeket gerjeszthettek), s közölök Otrokocsi is azon historiai *trivialis rhythmicát* ismerte, melynek e kezdő verseit idézi is:

A tündérországról bőséggel olvastam.

Olasz krónikából kit megfordítottam ¹⁾—innét a néphitet Erdély helyett Olaszországra véli alkalmazandónak. Itt azonban az Erdély név vagy csupán egy ismeretlen távol helynek, más ismeretes távol-ságnevével jelezéseül szolgál; vagy valószínűbben mélyebb mythosi

¹⁾ Otrokocsi ezen historia *rhythmicája*, mint első verseiből látni, nem más, mint a ponyva irodalmunkban maig ismeretes és terjedt argilusi verses monda. Vajjon hason, olasz tündérregéink nemzetünk azon fényes lovagi korából volnának-e még származtathatók, midőn az Anjouk, különösen Lajos olasz hadai a nemzetet Olaszországgal oly közel érintkezésbe hozták? Kétségtelen, hogy annak már azon időben virágzó költészete és irodalma befolyással volt ha nem is még irodalmunk [?], de bizonyára soha sem hiányzott költészetünkre. De mennyire és miként? ki fogná azt emlékeink hiában földeríthetui? Az, mit az olasz tündér s más nemű regékből ponyvairodalmunk fentartott, ily magasb külső befolyásokra nehezen lesz visszavihető, nem is mentek azok annyira át a nép képzetébe, hogy idegen alakjok észrevehető ne volna; a számos későbbi felfrísztések kalendáriumi s hasonnemű népies irodalmunkban inkább az eredeti kútfőkre voltak tekintettel, mint azoknak népünk képzetéveli assimilálására. Mind e mellett ez is még szorosabb összehasonlításra vár, de hol van még előbb ennek is gyűjtő Kisfaludy-Társasága? hol történetét író s magyarázó Toldya?! — Mennyire én tárgyamra szükséges vizsgálataim közt [l. e munka bevezetésében a kútfőket] az olasz eredeti tündérmeséket: Straparola és Basile Pentameronja, úgy az egész olasz tündéri mythost Schreiber [Die Feen in Europa. Freib. 1842.] szerint, a jelen általam összeállított magyar tündéri hitregével összevettem, benne az általános és más tündéri mythosokkali közös érintkezésen felül, semmi kitünőbb befolyás nyomait nem találtam.

értelemmel bír, mint a mythicus *hét vár*, Siebenbürgen, Sedmohradská (a névnek a magyarban elmaradása, míg az a németben és a szlávban fenmaradt, annak ily értelmét még inkább erősíteni látszik, I. szent jelvekről XVIII. fejezetünket) hona, s azonos a mondák azon *hetedhét országával*, melyen túl a tündérhont múlhatatlanul helyezik.

Ezen regéink, mondáink és meséink, melyek a tündéri néphagyományt majdnem egyedül tarták fen számunkra, élénk eredeti képekben festik e tündérhont ¹⁾. Így a népdal (II. 352. és III. 237. Gyűjt. 24, 32.) távol messzeségben, tengeren és pedig az Operenciás tengeren, és a hetedhét országon túl, hova az út, réz, ezüst és arany erdőkön, hasonló folyók mellett, meg az üveghegyeken átvezet, létezik a tündérhon. Majd mint a népdali (II. 352.) mese mondja: egy roppant sziklahegyben, melynek meredek csúcsai az égbe nyúlnak, nyílik meg az arany varázss vessző által a pompás lak, a tündérelég fényes termék; olykor mint (Gyűjt. 32.) ez csupán ily távol tájakon álló fényes arany palota, Gaal Györgynél (Ungr. Sagen u. Maerchen, 58) erdők és egy tó között ködből alakult vár, melyhez felleghid vezet, de legtöbbször az egy külön gyönyörű világgént festetik, mint a tündér-illomai mesék számos variánsai-

¹⁾ Szerző jelen mutatványában is szükségesnek véli mythológiája mesei, mondái és regei kútfőiről — melyekről műve kútfőit előterjesztő bevezetésében szinte tuzetesen szól —; hogy az ismeretes gyűjtemények mellett, melyek Gaal György: *Maerchen d. Magyar. Wien, 1822.* Mailáth: *Magyar. Sagen und Maerchen. Brünn, 1825.* és bővítve 2 kötetben, Stuttg. 1837. [hol kötetszám nélkül van idézve, az első kiadás értetik], Mednyánszky: *Erzaehl. Sagen u. Lege den. Pesth, 1829.* Népdalok kiad. a Kisfaludy-Társ. 1. 2. 3. kötet; Tompa: *Népregék és népmond. Pest, 1846.*, s egyébűtt elszórt, helyenként idézendő, úgy összehasonlításul használt magyarhoni szláv népmesék Rimauske Slovenskji Povesti. v Levoci, 1845., Schott Walachische Maerch. Stuttg. 1845. és Grimm: *Haus und Kindermaerchen*, összehasonlító 3-dik kötete; — hogy ezek mellett saját 100 darabon felül levő mese-, monda- és regei részint egészen eredeti, részint érdekes variánsi gyűjteményét [nagyobbrész: Pozsony-Csallóköz, Győr, Komárom, Fejér, Veszprém, Hont és Nógrád magyar tájain gyűjtetteket] használta, és azokat e helyt kézirati *Gyűjteménye* folyószámaival idézi. Ezen, mint a többi kútfők idézései is, melyekről előszavában szinte tuzetesen számol, itt idő s helykimélés miatt a legnagyobb rövidséggel történnék.

ban (Gyűjt. 24.) a tündér királyfit keresésére egyenest a paradicsomkertbe, tündérországba utasítja, s hol mégis a tündérek csupán nyáron laknak; legelőnkebben a népdal (III. 237.) hol a réz, ezüst, arany erdőn túl, minlegy mennyország nyílik a halandók előtt, a belé jövők szépek lesznek, mint az angyalok, a fákon ragyogó csillagok termenek, alattok ezüst források folydogálnak, *fűjér* madarak csodásan énekelnek, itt még a varjúkárógás is fülemileéneket, és a cigánylány is angyal. Arany oroszán áll őrt, arany bokrok között fénylika a tündéri palota, a fényes termekben nagy vendégeskedésben arany padokon ülnek, arany tálakból arany késekkel és villákkal, arany récéket, pulykákat és ökröket esznek, szolgálva arany zsinóros néptől. A réz, ezüst és arany erdőkből ablakaikra madarak repülnek s megkezdik a zenét, minőt emberi fül nem hallott, mire a tündérek táncra kelnek, forognak mint a gondolat; jöttek mint a forgószél; jöttek és mentökkor láthatlanok: „kőd előttem s köd utánam, hogy engemet senki meg ne lásson“ azon mondat, mely által a tündér láthatlanná lesz (Gyűjt. 36. és Népd. III. 252-hőzi variánsok). A tündér gyermekek ajkaira égből csepeg a tej, bölcsőjök hó és napsugárból készült, mosolyuk mint a hajnal hasadása, ha könyeznek (Gyűjtm. 40.) gyöngy hull szemökből; (Népd. III. 296.) midőn éjjel egy várba leereszkednek hol, mint a mese mondja, a sötétséget harapni lehetett volna, a terem fölvilágosodik, mintha úgymond a hajnal jött volna belé háltni éjszakára, mert négy tündérlány szeméből a szoba négy szögletéből ragyog elő a csodás világosság.

Ezen tündérhon lakói társas viszonyban képzelvők, többnyire tündérkirály vagy inkább királynő áll fölöttök; a Tündér Ilonai mesékben ezen királynő maga Ilona (egy variánsában Gyűjt. 24. Ilona a tündérkirálynőnek csupán leánya), többnyire a főszerepes tündér jó elő e minőségben, kinek azulán a többi tündérek — három, hét, leggyakrabban tizenkettő — leányai, vagy környezetét képezik; de kívülök még ürge szolganép is veszi őket körül. Vajjon ezen tündérek csupán nők, vagy férfiak is? a mese és monda többnyire csak tündér leányokról szól, de olykor (mint a Népd. II. 353. és III. 237.) ismer tündérfiakat is, és ilyenkor ezekhez királyhölgyeket, mint a tündérnőkhöz királyfiakat, párosít. Mindnyája fiatal, csoda szépségű, mit a mesében a hófehér szín és különösen a múlhatlan, hosszú, sarkig érő aranyhaj és aranyos ruha, olykor az Aranyka tündérnév is (mint Gaal 127. a szlávban is Zlatá Baba Zlatovlaska,

Rimauski 96.) fejez ki; hasonlókép a tündéri boldogságot is az aranylét, az aranyhon, melyben minden, az őket körülvevő egész mű és természet, föld, fa, erdő, víz, ház, a legdrágább ércek, drágakő, arany, ezüst, és gyöngy fénye, szépsége és jóságával bír. E közepett lakomák, tánc, melyről a mese (Népd. II. 353.) jellemző vonása, hogy a tündérlyányok minden éjjel egy pár sarut elnyúnek, és vigalomban foly a boldog tündéri élet, olykor még egy különös szende ártatlanság vonásait is áttüntetve (l. Népd. III. 237.). Ezen táncok és a vele összekötött tündéri cultus nyomai vannak úgy hiszem fenn a *lapockás táncban*, melyről Otrókoci id. h. emlékezik: hogy azt a leányok „Tündérek jövének“ éneket dalolva játszzák (hasonlókép Bartholomaeides Notit. Com. Gömör. p. 450.). Lejebb a pünkösdi királyban és a (Népd. I. 405.) tündéri játékokban hasonló nyomokat lelendünk (l. a szertartásokról szóló XVII. fejezetet).

De ezen boldog tündérhonba csak ritkán juthat el halandó; tündérek kegyeltjének, választottjának kell lennie, ki csábjaik által oda édesgettetik, és csak varázs-szerekkel, sanyaru próbák után érhet célhoz. Így a fentebb idézett népdali mesékben a tündérhonban járó leányok éjenként bűvös irral, melyet egy boszorkány nyújt nekik (l. lejebb ennek összefüggését a tündérrel) kenik meg vállukat, és szárny-növe repülnek el a tündérhonba. Gaalnál (53.) már a született gyermek fölött lebeg egy kárvágyó tündér végzete, hogy a mint lábával a földet érintendi, úgy hatalmába esik; hasonlókép Mailáthnál (37.), de leggyakrabban maga a tündér száll elő ingerlő csábjaival, mint Tündér Ilonában, ő ülteti a király kertjébe az arany almafát, hogy általa a királyfit megnyerhesse, és szépsége által a tündérhon keresésére buzdítsa. Gaalnál (127. 313.) e tündér szerencse a tündérnek tett szivesség vagy szolgálat és segítség, gyakran megváltás, díja. De ekkor is csak hosszú vándorlás után, túl a tengereken és hegyeken, bölcs állatok mint a griff, az egyszemű óriás, állatkirály stbnek útmutatása és tanácsa, majd ismét varázseszközök által, mint az ördögfiaktól (itt bizonyára szinte tündérfiakból torzítvák, lásd Gaalt 127., mint általában mind ezen lények közvetítő tündéri alakzatok) elcsalt láthatlan köpeny, mérföldet haladó saru s a csattanó ostor, mely „hip, hop ott legyek a hol akarok“ mondatra, kívánsága teljesül, — juthat a tündérhonba. Itt még a tündérkirálynő cselei és próbái várnak rá: például egy nap alatt az erdőt üveg fejszéjével kivágni, arany s drágakövekből palotát építeni (mint

Gaálnál 53.), üveghegyeket gyűszűben hordani, hús mérföldnyi fekete folyót egy nap alatt kiinni stb (mint Gyűjt. 24.). Másutt megvini kénytelen a hős, mint Mailáth 257. A próbáknál ismét a tündérkirálynő ellenében egy más tündér áll segítségül bűvös vessző kard, sip, bájital által.

Mélyebb és határozottabb mythosi jelentőséggel bírnak mondáink és regéink, midőn a tündérek halandók közti megjelenését, s az emberi ügyekben áldásos és boldogító befolyásukat beszélük. Regéinkben ezen jelenség — mint már fentebb érintők — mindenkor az aranykor, a boldog meglegedés koráróli emlékekkel egybefűződik, s eltűntét egy szomorú érzet kitünő alaphangjával kísérik: így egy Csallóköz-Püspökii monda szerint (Gyűjt. 45.) Csallóközben még azon időben mielőtt *csalóköz* lett volna, szép aranyhaju tündérleányok jártak át a Macskaréven a mogyorósi uraság réljére; egy agg fűzfa alatt, mely még ma is látható, teríték meg éjente asztalukat; kinek kedve tartá, az hozzáállhatott és jól lakhatott, távoztukkor sarujokról aranypor hullott nyomukba, ki mennyit bírt, annyit szedhetett, nem is volt akkor sem koldus, sem szegény az egész tájékon; de mióta egy gazember a tündérek asztalánál jól lakozott s háladatlanul rácsunytott, azóta soha sem látta senki többé a tündéreket. A macskási halász kompjában utánok egy arany patkót talált, s azzal ki volt fizetve, a tündérek eltűntek, s a vidéken most gyakran nyomor és inség uralkodik: a sziget Aranykert helyett Csallóközé lett. — A jellemző mondában már a *Macskarév* — ezen állat tündéri s boszorkányi sajátsága miatt (l. Boszorkány, XV. c.), úgy a *Mogyorós* név (l. Varázs XIV. c. a mogyorósvessző mythosi jelentéséről) mint a sziget nevei is: *Csalóköz* és *Aranykert*, hol a Dunától partjaira mosott aranypor egykor dűsan, s még ma is találhatik — mythosi eredetre mutatnak (l. erről még alább). Hasonló mondát bírok Hontból Gyűjt. 71.: Födémés és Palást között az iszkornyai pusztán egy kőhalom alatt, melyet a hagyomány régi templom s város romjainak tart, elterülő tóról a rege ez: hajdanában tündérleányok jártak mosdani a tó partjaira, ott fésülék naponként ragyogó aranyhajukat, a kifésült és elhullott arany szálakat a környék népe utánok főlsegedeté, s dúsgazdagságban éltek, arany szövetben jártak, de mire egy fősvény kápzi ember meglesé a fésülködő tündéreket, s közölők egynek a haját elvágta, ezóta eltűntek, a táj népe elszegényült, kiveszett lakaik romba dőltek, a táj silány pusztává

lett. Ezen tündéri boldog aranykornak bár homályosb és zavart viszhangjait találok a Népd. I. 405. sz. és köv. játékdalokban, melyeknek már főntebb tündértiszteleti értelmére figyelmeztettem. A tánc-csoportozatok közt kettő kaput képezve, énekeltetik: „*Nyitra ragyon az arany kapu*,” serkentetnek az átbujók: „*Az arany alma most bimbózik; arany hidat csinálnak, melyen szinte át kell menni. Az aranyat, ingyen aranyat, ezüstet, mind sáraranyat (aurum electrum?) majd a: „Boldogasszonytól”* (tündéri név volna-e fen ezen új hitünkbe áttért, szinte sajátságos nemzeti kifejezésünkben?), majd „*Boldogasszony falvára felfutva kapják, hol kérve kéri, adva adják, tekenővel mérik.*”

Főntebbi regéink az aranykor elmúltát (hasonlókép őstörténeti mondánkhöz tartozólag, I. Világ, XI. fej.), későbbi elaljasodás, háladatlanság és gonoszság által bekövetkezettnek mondják, melynek a jelenlegi nyomor s inség bünhődése. Vajjon azonban ezen bün és háladatlanság, s az általa enyészett boldogság és bekövetkezett ellenséges világvégzettel támadt-e fel? vagy már előbb, csupán ellentétben az ártatlan boldogító tündérekkel, létezett-e ismét egy neme, sőt egész serege a rossz kártevő tündéreknek? Meséink s mondáinkban ezek leggyakrabban csupán: *a rossz, gonosz tündér* név alatt, majd ismét *vén banya, vasorrú bába, gonosz mostoha*, olykor *keresztanya, komaasszony*, sokszor fekete *cigány asszony*, s majdnem legritkábban — eredeti meséinket értem — *a boszorkány* név alatt jönnek elő, ez utóbbi esetben is mindenkor újabb helyettesítés nyomát, a variánsokban folytonos habozással, viselve magokon. Az előbbi mythossali ily összefüggés meghatározása a zavart tudat mögött nehézséggel jár, s csupán az összes tündéri mythos képleteiben enged némi magyarázatot. De ezen gonosz és rossz akaratú tündérek káros befolyása az emberi cselekvésre amaz elzárkozottabb boldogító tündérekénél sokkal hatalmasabb és míg emezek gyönyörérzetet költő bájuk által hatnak, addig amazok bűv és kúrúzszaal gyakorolják gonosz varázsukat. Alakjukra közönségesen öreg nők: vasorrú, mohosképű, orra földig ér, szeme vénségtől megmohosodott (mint a Népd. III. 231, 240.), borzas ősz haja fölül mint a serte, nagy zöld fogait vicsorgatja, pofája ráncos mint a darázsfészek (Gaal 4.). Egy tövissel benőtt csodáról, szarvval homlokán, is tud a Népd. III. 211. — Lakuk sötét erdőben elhagyott rom, vagy gunyhó; a mesében sokszor áll róla, hogy az eltévedt

utas az erdőből elébe pislogó világ után megy, s egy vén banya, öreg anyóka lakához jő (mint Gyűjt. 19.). Ezen lak olykor borzadalmasb (Mailáth 267.): a vasorrú bába palotája csupa halálfölből épült, közönségesen még egy fő hibázik az épület befejezésére, és a vasorrú bába örömmel üdvözlí a betérő vándort: végre — úgy mond — háromszáz évi hasztalan várakozás után a háromszázadik fejre is szert tehet, s palotáját befejezheti; vagy (mint Gyűjt. 18. és 14. Népd. III. 244. beszéli) a boszorkány házkerítésén emberbelek függnek, a karókra emberfők tűzvék, s az ablakok megett mint almák egymásra rakvák. Magányosan laknak itt többnyire, de sokszor három, sőt tizenkét lány körében, kik érc lovakká kárhozváak (Mailáth, 268.), a hozzá tévedő halandó örömmel fogadtatík szolgálataba; az év közönségesen csak három napból áll, ha azt kiszolgálja, minden kívánsága beteljesül, ellenkező esetben halál fia; de azt csak a varázserő s bűvszerekkel ellátott képes tenni, ki azután a próbákat kiállja, az érctüzes ménék fölött st. hatalommal bír (Népd. III. 240. Mailáth, 267.); a vasorrú bába birtokában van a táto is, melyen a föld alá ásva, kit ekkép a mondahős kiszolgálhat (u. ott). A gonosz tündér szolgálatát teszik a *fekete macska*, ki Gyűjt. 14. szerint szinte saját elkárhozott leánya; *rőt kakas*, *fekete kutyák* (Népd. III. 287, 233.), melyeken kocsizik; a levegőben pemetén, szénvonón száll, és vas gereblyéjével kergeti a bosszúja elől táto-son menekvőt (Mailáth 241. Gyűjt. 1. és 25. Népd. II. 366.). Szövetségben s majd anyai (Gyűjt. 21. Népd. III. 231.), majd női (Mailáth, 199.) viszonyban van a sárkánnyal (l. szent állatok X. f., sárkány). Ördöggei szövetségéről a mese még alig tud valamit. Ezen tündérnöket közönségesen gonosz, kárörvendő, rosra törekvő akarat, sokszor kegyetlenség jellemzi. Kik fölött varázsukkal bírnak, azok halál fiaí, fejökből épül a palota, belükből a kerítés. Gaalnál 5. a vándor szívét akarja kitépni, Népd. III. 213. az irigy boszorkány megölt lánya szívét és máját e felkiáltással falja fel: belőlem kerültél, belém mégy vissza; Népd. I. 464. és Gyűjt. 33. a varázsvesszejétől érintett azonnal kövé dermedt. A Népd. II. 366. leányai fejét metszi el, jegyeseiké helyett. Vas gereblyével veri Mailáth, 279. ércleányait. A halott tengeren evező vén banya, Mailáth, 171. minden átmenőt dióhéj csónakából vízbe fulaszt. Gaal, 66. a rosztündér szitkaival mennydörgést és jégesőt, lábtoppantásával földindulást gerjeszt. Mailáth, 43. elterítve köpenyét sötétséggel bűvöl,

nyelvét kiöltve villámok, fogát légbe vetve jégzápor hull, köpésére árvíz támad.

Gyakran tudnak még meséink ezen káröröm okairól is holmit, péld. a rossz tündér a nála vagy legalább édes lányánál szebb, szerencsésb boldog királyfi arája ellen tör, őt vízbe fulasztja, üldözi különféle mód és alakban (Népd. III. 260. Gyűjt. 19.). Arany haju arany csillagos szülötteit eb és macska kölykekkel váltja fel Népd. III. 211. Gaal 290, 390.). S e tekintetben nyilatkozik a tündéri mythos azon jellemző vonása is, hogy ezen gonosz tündéri, boszorkányi képletek, közönségesen egy boldogító tündéri lánynak, sokszor saját lányuk képében személyesítve, ellenébe állíttatnak; mit a mesében közönségesen egyfelül az aranyhaju, arany csillag és holddal homlokán és mellén tündöklő szépségű árvák, mostoha lányok, hamupipókékből lett királyfi arák; másfelül ismét a mostohák, boszorkányok, szomszédnők stb fejeznek ki¹⁾. Sőt még arról is emlékeznek meséink, hogy ezen alakok csupán elkárhozott tündérek; s hogy ismét mind ezen üldözött tündérek átkuk alatt szenvednek (Gaal, 53. 127. 138. Mailáth, 157.). Ilyenek a fentebbieken kívül mind azon arany és ezüst, föld alatti palotákban elkárhozott, a sárkány és boszorkány neje hatalmában lévő hármass tündérek, kik a hős szabadítására várnak, hogy tündéri boldogságuk helyreálljon (Gaal 25, 77. Mailáth 199. Népd. 296. st). A Népd. II. 353. és III. 240. látható mesék még arról is akarnak tudni, hogy az ártatlanságukat vesztett tündérek lesznek boszorkányokká (l. Gaalnál is 313.). De meséink még azon szebb színben is állítják őket elő mint öreg vén anyákat, kik bölcs tanács, jóslat, a végzet előremondásával a halandók segítségére vannak, csupán a rajtuk elkövetett méltatlanság, vagy különös bűnért büntetnek, a jóért jóval fizetnek (Mailáth 199.). Mint könyörülő keresztanyak is jönnek elő (Népd. II. 355, III. 226.), kik keresztségi ajándokul varázsszert nyújtanak, kiket csak anyókáknak kell szólítani, hogy azonnal még a legkegyetlenebb is e szavak által: „*Szerencséd, hogy anyádnak keresztél!*” megkérleltessék (Gaal 77, 429, 444. Népd. III. 241.).

Itt csak a mesei boszorkányi hagyományt eredeti rossz tündéri értelmében akartam adni. A későbbi sajátlagos boszorkányit, mely a boszorkánypörök korában a népvéleményben újra fölmerült, illető helyén adom a Boszorkányokról szóló XV. fejezetben.

¹⁾ Ezen képletek kizárólagos *astrális* magyarázatáról, mint az, az újabb mese-magyarázóknál divatos, a bevezetésben, a mesei kútfőknél, volt alkalmam szólhatni.

Az itt összeállított, már nagyobbára homályos s eltorzult vonásokban bírjuk tündéri hitregénk töredezett hagyományát. Benne mind a mellett némi mélyebb jelentés sok oldalú értelme félre nem ismerhető; és különösen, tekintettel a más hason mythologiai emlékekre, a rajta keresztül szövődő, bár szakadozott, mythoszi eszme szavai még fölfoghatók, s itt ott magyarázhatók.

Azon majd boldogító, majd káros befolyás az emberi cselekvésre, melyet a tündérek által gyakoroltatni láttunk, s mely mindenkor a mondahős végzetszerű küzdelmét, vesztét vagy győzelmét idézi elő, világosan mutatja a tündérek azon különös rendeltetését, melynél fogva a halandók sorsát és végzetét intézik, meghatározzák jövődölés (jóslatok), javaslatok, tanácsok, varázs-szereik által, ellenséges végzetök leküzdésére, győzelmére segítik, vagy vesztét eszközlik; hasonlóan a classicus mythoszi hellen mérek romai parcák, román fáták (a fatumtól), féek óészaki nornák, valküriákhoz stb, kik már a születő gyermeket jóslatukkal fogadják, élete szálát fűzni kezdik, fonják, fölötte örködnék, virasztanak, végzetét intézik, határozzák, a harcok kimenetét eldöntik. — Így látjuk még ennek nyomait mondáink homályos képleteiben is: Gaalnál 53. a mese emlékezik még „*azon korra — úgymond — midőn az emberek sorsát még a tündérek intézék,*“ mint egy tündér a született gyermek fölött azonnal tudatja végzetét, hogy a mint a földet lábaival érintendi, a gonosz tündér hatalmába fog esni, s a mondahős minden ovatossága dacára végzetét kikerülni nem képes; hasonlókép Mailáthnál 35. Még inkább, mint egyes hősök, érdekelheté a végzet felőli mythost a nemzetek eredetének különös végzete. Östörténeti mondáinkban ezen hitjeleniséget még szinte föltaláljuk, elvegyítve bár idegen mythoszi értelemmel, de mely által az számunkra maig fentartatott. — Ős európai hagyományok emlékeznek a hún nép eredetéről szóló, valószínűleg eredetileg hún, s amazoktól eltorzított, azon mondáról: hogy a húnok, bizonyos gót *Aliorumna* bűvös nőktől veszik eredetöket. Jornandes, c. 34. beszélve a húnok eredetéről mondákat (vesd össze az 5. fejj. nec eorum fabulas alicubi reperimus scriptas, qui eos dicunt etc.) a többi közt tudósít arról is, mikép: „*Filimer rex gothorum — reperit, — in populo suo quasdam magas mulieres, quas patrio sermone aliorumnas is ipse cognominat, easque habens suspectas de medio sui proturbat, longequae ab exercitu suo fugatas in solitudine coegit*

errare, quas silvestres homines, quos faunos ficarios vocant, per eremum vagantes dum vidissent, et earum se complexibus in coitu miscuissent, genus hoc ferocissimum edidere. (Thur. I. 3. a többi tudósításokat.)

A hún nemzet ezen sajátságos őspanyai Alirumna neve, miután annak Jornandes is gót jelentést („quos patrio sermone“) tulajdonít, már a germán tündérjós és végzetnökrüli mythos körébe s jelentésére vonatott (Grimm Myth. 375.), mi azonban mythosunkrai vonatkozásában alig szül nehézséget, sőt inkább tündérnökrüli hitregénk magyarázatául szolgál, miután e nevet mind alak, mind értelemre nézve lejjebb saját mythológiánkba is áttérni látandjuk; míg másfelül magát e mondát, nemzetünk ily különös nőktüli származásáról, saját krónikai hagyományaink szinte, és pedig eredetibb alakban, ismerni látszanak. Szerintök Nimród fiai egy nap a meöti mocsárok közöl kimenvén, a pusztában Bereka vagy Belar leányait férfiak nélkül zene közt táncolva lelék, s azokat magokkal ragadva közöttök levő Dule alán fejedelem lányait, Hunor és Magor vevék nőül, kiktől a húnok és magyarok származnak : „Sine maribus in deserto loco in tabernaculis permanentes uxores, ac pueros filiorum Bereka (Kézai : Belar, Berela) cum festum tube colerent, et choreas ducerent, ad sonitum simphonie casu reperierunt, quos cum eorum rebus in paludes Meotidas rapinis celeribus deduxerunt. Hec fuit prima preda post diluvium. Accidit autem Dule principis alanorum, in illo prelio inter illos pueros, duas filias comprehendi; quarum unam Hunor, aliam vero Magor sibi sumpserunt in uxores : ex quibus mulieribus omnes Huni, pariter (Kézai sive) Hungari originem sumpserunt. Chron. Bud. Podhradczky 9. Kézai I. 1. E szerint, mint látni, a zavart és homályos monda, szinte ily, a pusztában elhagyott, férjek nélküli nőkről szól, s bár nyilván bűvös és tündéries nőknek nem mondja, mégis az ünnepélyes tánc és zene, mely között a vadászok által a puszta közepett találatnak, erre mutatni látszik; míg a hún nemzet különös származtatására nözve a Jornandesi monda ez utóbbiak torzításaként jelenik meg, s a gót s alán fejedelmek, Alirumna, Dule, Bereka, Belar, Berela nevek habozása dacára is a két monda közti összefüggés, mint szinte a nemzetek eredetéről végzeties hit nyomai félre nem ismerhetők¹⁾.

¹⁾ Hasonlóképp vegyül el, a meoti szarvasról, szinte ezen mythosi körbe

A hadak és csaták kimenete és végzete volt azonban az, mi az őskort kitünőleg érdeklé, és innét a csaták sorsát intéző, határozó, különös végzetszerű tündéri hadnemtökröli hitet is a többi fölött különösen kitűnni látjuk. Ezen hitképzet alapeszméje nyilvánlik ismét egy-két ős húnkori (attilai) mondánkban. Egyikét ezeknek szinte egy német helyies hagyomány tartá fen, míg a másik történeti mondánk saját krónikai feljegyzésében is előkerül. Az előbbi szerint midőn Attila hadával a Lech folyón átmenni szándékozott volna, egy Rína-szűz által a háromszoros „vissza Attila“ (zurück Attila) kiáltással riasztatott el. Stellen: Erl. aus der Gesch. Augsburgs 25. Ezen vonás felvilágosítja azon másik, Attila és Leo pápáról, ismeretes mondát (Kézai I. 4. Thur. I. 21.). Leo követségével Attila elébe lépve: dum — in equis uterque mutuo loquerentur, graveque videretur regi admittere quod romani postulabant, inter colloquia contigit Ethelam sursum aspicere, superque caput suum in aere hominem pendere, gladium tenentem versatilem, qui caput ejus auferre minabatur. Thurócinál e versióval: midőn hada álmélkodnék rajta, hogy a pápa szavai által oly könnyen megkérleltetni engedé magát, feleli: non ego, illius qui ad me venerat, personam honoravi, alter ibi astabat vir, sacerdotali habitu amictus, forma et intuitu severus, venerandaque canitie perfusus, qui gladium evaginatum sua tenebat in manu, fremensque et dentibus stridens in me, nisi petita admitterem, mortem instantissimam, et triste personae meae exitium minabatur. Ezen népszerűbb magyarázat-e vagy egy mellettök külön fönmaradt hagyomány? egyszerűn Attila feje felett lebegő s meztelen kardot ellene csapásra intéző angyal vagy szellemről szól. Mint látni e két monda is, mint az egész attilai mondakör, a hódító európai nevezetességénél fogva már korán elterjedhetett idegen szomszéd népeknél is, s ezen elágazás által szenvedett ily idegen (mint itt az első német hitregei, a másik keresztényi) befolyás alatt; de a hadat intéző, gátló, stb. fensőbb lényekről mythosi eszme rajta még meglátszik. Valamint a monda e

tartozó, Jornandesnél monda [*cerva disparuit: quod credo spiritus illi, unde progeniem trahant — egere*] nem csak a véle egészen megegyező krónikai feljegyzéssel, de még a fejedelmek korábóli hason hitregei mondánkkal. I. Anonym. c. 54. és Szent álla-
tok, X. c.

vonást tartá fenn: hogy dühöngve és fogesikorgva lebeg a léghen a hős fölött egy alak, s kardjával a végzete elleni merénnytől élte szerencsétlen kimenetével fenyegetve, elrettenti; e fremens et stridens dentibus alakhoz hasonlóan képzeltek a hellen mythos hadintéző végzetnöi, a Kérek (az általánosb Μοῖραι végzetnöktől különböző hadmentő κῆρ): fogesikorgva dühöngnek ezek is a csatában Hesiod Scut. 249—254, s körüllebegve az elhalókat I. Homér Il. 18. 535. Így a valküriák, az éjszaki mythos hadvégzetnöi, kik már előre meghatározzák a csatátéren elesendő hősöket (honnét nevök is: val=csatátér, kühr=wählen, választani), az ő tisztök (Grimm Myth. 389., Vollmer Myth. Wört. 1533.) a harcot vezérteni, azt eldönteni, ellenzeni vagy meggátolni, mit fönlebb a rúna-szüz e kiállításával: vissza Attila! jelent, a másik mondában pedig a karddal fenyegető alak fejez ki. A Saemund. 44. 45. szerint a tizenhárom valküria közül a csatát gátló valküriák neve Hlöck és Herfiötr; az ónémet merzeburgi ének szavai szerint pedig sumahapt, heptidum= einige hefteten, Haft=némelyek közülök a csatát szüntetik, suma heri lezidum= andere hielten das heer auf, — míg mások a se-reget feltartóztatják. A germán hadjárásokról tudósító római íróknál számos mondákban leljük e hiteszmét kifejezve: Svetonius in Claudio 1. species barbarae mulieris humana amplior, victorem tendere ultra sermone latino prohibuit; hasonlóan (Cass. Bio. 55.) az Elbéhez közelgő Drusus menetét egy csodás nő ellenzi s gyászos végzetét előjeleníti. Ael. Lampridius in Alex. Sever. c. 60. mulier druas eunti exclamavit gallico sermone: vadas, nec victoriam speres, nec te militi tuo credas.

Ily, a csaták kimenetét, s a nemzeti hősök végzetét intéző küönös védnemtöröli hit forog fen a mi őstörténeti mondánk sajátságos mythosi alakjában: a *Turulban* is. A jelenség hasonlóan egyfelül az őshún mondába ér le, míg másfelül a későbbi egész magyar történeti hagyományon keresztülvonul, és némileg ismét az éjszaki regékbe is áttér. Már Attila győzelmes hadi zászlóin a Turul, koronás sasmadár, alakja lengett, mely jelkép és cím alatt a magyar nemzet Gyéza idejéig hadakozott és kormányoztatott: banerium quoque regis Ethele, quod in proprio scuto gestare consueverat, similitudinem avis habebat, quae hungarice Turul dicitur, in capite cum corona. Istud enim banerium Huni usque tempora ducis Geiche, dum se regerent pro communi, in exercitu semper secum gestavere, Ké-

zai I. 2. A dubnici krónika meg is magyarázza e ma már — s úgy látszik annak iratása idejében is — ismeretlen madár nevét: in balnerio (sic) avis imaginem habens admodum austuris, que hungarice Turul dicitur (Endlicher Jahrb. d. Lit. Anzeig. 33. sz. 9., a codex 46. l.). Azért a többi krónikákban (Chron. MS. Poson., Podhradczky Kézai 22. Chron Bud. Podhr. 19, Tur. I. 13.) csupán a latin *astur* névvel jön elő: banerium quoque regis Attilae quod in suo scuto gestare consueverat (Tur. tum in scuto tum in vexillo) similitudinem asturis in capite habebat cum corona (Tur. avis imaginem admodum asturis depictam, coronam in capite habentem). Mi által egyszersmind tudósítatunk, hogy Álmosnak születését, történeti mondánk szerint csodásan eszközlő *astur* szinte ezen Turul: matri ejus — Almos — pregnant per somnium apparuit divina visio in forma asturis, que quasi veniens eam gravidavit, et innotuit ei quod de utero eius egrederetur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur stb: Anon. 3. Chron. Bud. 35. Tur. II. 1; azért a Kézai-krónika, bár e mondat elhallgatja, mégis kétségtelenül annak nyomán származtatja a magyar fejedelmi ivadékot: de genere Turul: Árpád filius Almi, filii Elad (Eleud), filii Uger (Ugek), de genere Turul. Kézai I. 1. Hasonlókép a Turulnak ezen *astur*, és krónikáink német áttételeiben: Gayer=keselyű, ölyvsólyom és sasali magyarázata ¹⁾ figyelmeztet, hogy azon hatalmas sasok is, melyek a Susdalban pihenő fáradt magyar hadat, midőn a havasokat áthágni vonakodnék, csípéseik és ragadozósaikkal megszállva, ösztönzék őseik ígért honába minél hamarábbi betérésre, ugyan ezen hadvezérlő s nemzeti végzetet intéző Turulok képét viselik: deinde transcenderunt Alpes in quendam provinciam, ubi viderunt aquilas innumerabiles, et ibi propter aquilas illas manere non potuerunt; quia de arboribus tamquam musce descendebant aquile, et consumeabant devorando pecora eorum et equos; volebat enim deus ut citius descenderent in Hungariam: Chron. Bud. 37. Tur. II. 1. Hau-

¹⁾ Az *astur*, Firminianus szerint sólyom, ölyv=habicht, olasz astore és franc. autour névről bővebben I. a szent állatokról szóló X. cikkünket. Haugennál 1. 2. 3. lev. Gayerral fordítatik: er füret in seinen phanen und schiltten einen vogel als einen geyern der ein kron auf seinen haupt hat. Muglein Kovachich Saml. 9. l. egészen kihagyja. A pozsonyi evang. lyc. codex is csupán: „eyn sunderlich czaichen“-nek mondja.

gen 8. (do funden si unzelich viel adler gross gayer). Mint már az egész attilai húnmondakörről fentebb mondók, s kitünőleg a hún hadisteni kardról hagyományból látni fogjuk mint vegyül az el az óészaki hitregékkel; úgy ezen hadvezérő sasmadár alakról, s különösen egy ily turulos győzelmes magyar zászló és hadvégzetes jelvről hit nyomát vélem találni a norman regében Asseriusnál in vita Alfredi ad an. 878. 33.: *vexillum quod reafan vocant, dicunt enim quod tres sorores Hungari et Habbae, filiae videlicet Leodbrochi vexillum texerunt, et totum paraverunt illud uno meridiano tempore, dicunt etiam quod in omni bello, ubi praecederet idem signum, si victoriam adepturi essent, appareret in medio signi quas corvus vivus volitans; sin vero vincendi in futuro fuissent, penderet directe nihil movens: et hoc sepe probatum est.* Már itt a három nő, a különös Hungari s Habbae nevek¹⁾, déltájban szövése (l. a tizenegy és tizenkét óra közti babonás fonásról Grimm Myth. 1066) egy hadvégzetet hirdető zászlónak, a szám és foglalkodásnál fogva parcai (lásd lejjebb) alakok s értelemre mutatnak. A hadvégzetet intéző madáralak itt holló, minőt szinte lejjebb tündér alakjaink közt látni fogunk, s kitárt vagy leeresztett szárnynyal jelenti a csata kimenetét. Bár az idegen mythosok hason, hadvégzetet intéző lényekről: turul, sas, holló, madár alakjaikról nyilván már nem tudnak, a róloki adatok azonban még gyakran ily madáralak vonásait tüntetik elő. A hellen Kéreket Pausanias (Eliaka V. 1. XIX. 1.) mint ragadozó madarakat görbe körmökkel festi és Hesiod. Scut. 249. szerint is midőn fogcsikorgva a küzdő hősök közé leszállongnak, véres körmökkel ragadja meg közölők kiki saját áldozatát, és az elhullottak vérét szívják, mint a magyar sereget üldöző sasok; a valküriákról is tudatik még, hogy sasok és hollóktól kísérve szállának le a csatatérre (Grimm M. 394. és Saem. 160) hadviselés helyetti jellemző költői kifejezése: *ala gögl gunna systra = aves alere sororum belli.* A volunderquidában a három valküria röpül a csatába, hadmesterségét gyakorlandó; rólok, mint általában a velők közönségesen elvegyülő hatyu- s általánosb végzetnökről, a regék:

¹⁾ Mint ezen nevekről, úgy a Turulról és a turuli címről, mely a királyi és országos címernek a keresztyénység felvételekor megváltoztatta által kimúlván, úgy látszik az Árpád családban, s az állítólagosan hún származású székelyek címeként is fenmaradt; valamint az egész turuli mythosról bővebben l. a szent állatok cikkét.

alatus pennatus, szárnyas és tollas tündéri tulajdonság kifejezése. Ily madárilag szállongó tündéri végzet és jósnőkről tud szinte azon elágazott altalai mondák egyike, melyet számunkra a Nílelungen középnémet nyelven át dolgozásában ismert rege sentartott (l. bővebben a kútfői bevezetést östörténeti mondánkalki összefüggéséről). Attila nejéhez látogatóba jövő testvérei Hagennak hirdetik a folyó partján ülő végzet s jósnők (wisiu—wip=weise weiber) gyászszos végzetöket, s Hagen előtt mint madarak lebbennek el a habokban: si swebben sam die Voge le vor im (Hagne előtt) uf der flut. Nieb. 1475. l.

Mondáink és meséinkben is még igen gyakori azon jelenség mint lép a vándor mondahős elibe egy végzetét jelentő nő, vagy mint zárandokol amaz, tanácsot kérendő, azon csodás bűvös öreg anyókákhoz, kik majd testvérek (mint Gaal: 444. Nép. III. 244.), majd a tündériesen személyesített nap, hold, szél, vagy föld, tűz, víz, anyák, sógornők stb (mint Gaal: 127. 364. Gyűjt. 2.); sőt a mesékben már többnyire vén banyák, vas orrú bábák s boszorkányokká torzulvák, de kik a hős sorsára mindig különös elhatárhozó befolyást gyakorolnak, mint lentebb mondókánk kik nyújtott varázs-szerek által, majd ismét a bölcs, jós, tündéri állatok, mint a rőt kakas, tátos sat által (Gyűjt. 18. Népd. III. 241. s az összes tátos mesék a szent állatokról szóló X. cikkben).

Egyike a végzetnői mythos jelentésére használt legismeretesebb képzeteknek, a classicus mythosban kitünőleg kifejezett *fonás* eszméje. Fonalat, az emberi élet fonalát és szálát fonva, orsóra tekerve és elvágva érzékíték már a hellenek a múltat, jelent, s jövőt intéző három végzetnőt. (Homer Il. XX. 127. Odyss. VII. 197.) Aisa két társnőivel kezdi fonni az újon született gyermek életfonalát; Hesiod. Theog. 218. Plato de republ. X. könyv vég. fehér öltönyben, koszorúzottan ül a három Moira, és dallják abús végzet szívrepesztő énekét, Lachesis a jövőt, Kloto a jelent, Atropos a múltat, az első megindítja a rokka kerekét, a másik tovább tekeri a szálát, míg a harmadik elkerülhetlenül elvágja. Szerintök képezvék a latin Parcák: Ovid. Met. 15,807. Juven. Sat. 12. 64. Apulejus de mund. p. 280. Cloto praesentis temporis habet curam, quia quod torquetur in digitis, momenti praesentis indicat spatia; Atropos praeteriti fatum est, quia quod in fuso perfectum est, praeteriti temporis habet speciem; Lachesis futuri, quod etiam illis quae futura sunt, finem suum

deus dederit. Isidori Etym. 8, 11. §. 93. Parcas — — tres esse voluerunt, unam quae vitam hominis ordiatur, alteram quae contexat, tertiam quae rumpat, és 92. §. tria fata finguntur in colo, in fuso, digitisque fila ex lana torquentibus, propter trina tempora: praeteritum, quod in fuso jam netum atque involutum est, praesens, quod inter digitos nentis trahitur, futurum in lana quae colo implicata est, et quod adhuc per digitos nentis ad fusum tamquam praesens ad praeteritum traiciendum est. E mythos nyoma az éjszaki regékben is látható, az Edda a három nornát = végzetnőt Urd, Verdandi, Skuld, Saem. 4-a Sn. 18. a múlt, jelen, s jövőnek nevezi; a született gyermek felett ők is azonnal kijelentik végzetteljes ítéletöket. A fonás képét ugyan nem találjuk, de a Saem. 149. tudósít, mint sodorják az éjjel leszálló nornák a hős életének végzet-szálaít, az arany fonalt az ég közepére tűzve, annak hármias szála végét egyikök keletnek, a másik nyugotnak, a harmadik délnek feszíti ki. A német mesékben is a fonó végzetnök homályos képei kivehetők (Grimm Myth. 386.). Hasonlókép találjuk e képzet homályos nyomait a mi meséinkben is. Mint már fentebb láttuk, közönségesen hármias számmal jönnek elő ama jós, bűvös anyák, nővérek, kikhez a hős végzete iránt tudakozódni igazittatik. Sötét rémletes erdő közepett ül a fekete nő (Gaal, 444.), s mindig beljebb második s harmadik végzetmondó nővére (hasonlón a Népd. III. 241.), és a már szinte érintett tündérileg személyesített nap, hold, szél, tűz, víz, föld, nők, anyák (Gaal, 364.), majd lyány, anya s öreg anyai, majd testvéri, sógornői stb viszonyban, de mindig hármiasan képzelve. Söt sokszor a parcai képzet ezen hármias alakja a mese azon homályos tudatában látszik csupán fenlenni, hogy a mondahős közönségesen háromszor kénytelen a végzetet jelentő bűvös nőhöz visszatérni (Gyűjt. 33.). Így tartatott fen bennök a fonás képe is: arany guzsalyt, lent és orsót kap a hölgy a nap, hold, szél, tündér anyáktól, de jelentésöket, hogy általok végzetéhez jut, már csak a mese kimenete tudatja velünk (Gaal 364. Gyűjt. 39.). Ugyanezt értheti ama sajátságos mese Gaalnál (438.) a három arany hajsza alatt, melyeket a lovászhú a bűvös királynétől ajándékul kap; általuk, úgy mond, fogja élte szerencsáját elérni, s a legtitkosb dolgok ismeretére jutni. A víz partján ülő három nővérnek, kik (Gyűjt. 33.) a hallgatódzó királyfi végzetét beszédökkel elhatározzák, egyikével szinte még e fonás és szövés eszméje van kifejezve.

Ezen fonásnak még egy meséinkben szinte előjövő különös képére emlékeztet az éjszaki Nialsaga 158. c. egyik regéjének Grimm általi (Myth. 397.) magyarázata. Szerinte a valküriák, hasonlóan az általánosb végzetnői normákhoz, szinte mint a Saem. 133. 134. mondja: orlög drigja = Schicksal treiben, a végzetet fűzik, de mint tisztók ádagabb végzettel, a véres harcokkal foglalkodik, úgy a fonás képe is, nem a csendes emberi életet kifejező lenszál fonása, hanem véres emberbél-fonal szövése. A Nialsaga fentebbi helye szerint Dörrudr egy sziklahasadékon át éneklő nököt szövással lát foglalkodni, *emberfők a nehezékek, bél a fonal s orsó, kard a guzsaly, a fésű nyilak*, a szövet az őket meglesett Dörrudr számára készül; mint fentebbi mesénkben a három nővér beszélgetésére hallgatódzó királyfi számára szövetik a vászon. — Ezen iszonyatos fonásról még a mi meséink is tudnak még (Gyűjt. 1. 14 és 19.). A mostohája által világba taszított lány sorsára bízva magát, és elvetve fonalgombolyagát oda fordul, úgy mond, hova az begurúl: az a boszorkány udvara, azért hozzá áll szolgálatba, de megkérlelvén végzetét, a tündéri segédszellemek: rőt kakas és macska által megsegíttetik, feladatát kiállja, aranyosan haza tér mostohájához; a süker láttára most az irigy mostoha édes lányát is oda utasítja, de a rossz szívű lány elmulasztja végzetét megkérlelni, s nem lévén képes feladatát megfejteni, a boszorkány széttépi: *haját kenderül a ház kapujára kifüggeszti, belét fonalként a kerítés karóin szárítja, fejét almául az ablak mögé állítja*, testét kenyérsütő állásban a kemence szájába helyezi, a látogatóba jövő édes anya már messziről látva a sok kendert és fonalat örül a jó gazdasszonynak. Még találóbban a 14. számúban: itt fonóházba járnak a falu legényei a boszorkány három lányához, de ezek a magokhoz csábítottakat, a mint belépnek, szétkoncolják, és mert kender helyett emberbeleket szoktak fonni, beleiket hasonlóképp karóra tűzve fonalnak szárítják, fejeik almaként itt is az ablak mögé rakatnak. Mint látni: a mese a feledett hitregei értelmet, közönségesen a mindennapi házas élet gyakorlatával (mint itt a főt almával, a testet kenyérsütéssel stb) igyekszik magyarázni. Úgy látszik szinte ez van, de még durvábban, érzéktve a Népd. I. 467. mesében, hol a boszorkány által széttépett test hordóba beszóratik; de ez eltorzult vonások is a fentebbi mythosi jelentőségű nyomokra figyelmeztethetnek.

Vajjon meséinkben azon *ellentézés* is, melynél fogva: míg egy vagy több tündér a hős szerencsáját, győzelmét, előmozdítja, addig egy másik ellene tör, agyarkodik s mint ellenség ezen boldogságot megghiusítani törekszik, csupán e végzetnői mythos azon jellemző vonása-e, hogy míg a két elsőnek végzete kedvező, addig az a harmadik vagy utóbbi határozata által közönségesen megsemmisítetik? — A classicus mythosban ez volna már kifejezve azon parcai kép által, hogy míg a két első az élet szálát fonja, a harmadik kirelhetlen azt elvágja. Élénkebben a többi hitregékben: Saxo Gramm. 102. Fridlev fia sorsáról a végzetet szokás szerint kitudandó: mos erat antiquis super futuris liberorum eventibus parcarum oracula consultare, betekint a szent helyre, hol a három végzetet hirdető nympa ül: quarum prima — úgymond — indulgentioris animi liberalem puero formam, uberemque humani favoris copiam erogabat. Eidem secunda beneficii loco liberalitatis excellentiam condonavit. Tertia vero protervioris ingenii, invidentiorisque studii foemina, sororum indulgentiorem aspernata consensum, ideoque earum donis officere cupiens, futuris pueri moribus parsimoniae crimen affixit. A Nornagest Saga c. 11. beszéli, hogy a jós wolvurnök a földön jártukban hirdetve az emberek végzetét, betértek Nornagest atyjához is, a két első közölők a bölcsőben fekvő gyermek felett elmondja áldását, míg a harmadik a tolakodásban székeről letaszítva, boszúsan hirdeti a végzetet, hogy a gyermek élete addig tartson csupán, míg a bölcsője mellett világító gyertya le nem ég. Legélénkebben fenvan e tudat a román féeek és fáták-róli számos mondákban (Pentamerone, 2. 8.): az első két fáta áld, a harmadik átkot mond; hét fée meghivatik keresztanyául, a vendégségnél megtisztelve a hatot felülre ültetik, a hetedikről azonban megfélekedeznek, s azért míg a többi adományoz, az alatt ő kárhózatot morog stb. (Grimm, 383.).

Meséinkben, mint mondók, ez lehetne értelme a *rosz s jó tündéri befolyás hasonló ellentézésének*; legjobban kivehető pedig még azon hamupipőke-féle mesékben, melyekben közönségesen, megfordítva bár, két irigy akarató testvér ellenében áll a harmadik, a többit e szépsége, aranyos ruhája stb által fölülmuló, boldogító tündéri alak. Egyébként mindazon főtebb összeállított rossz tündéri alakok, mint vén banya, vas orrú bába, boszorkány, mostoha stb, melyek a hős küzdelmét idézik elő, ezen harmadik, kárörvendő, s

ellenséges végzetű parcai vonás jellemével bírnak. A figyelmes vizsgáló az összefüggőbb mesék egyikében sem fogja nélkülözni ezen el-
lentétezt, mely valamennyi mesének — egykor bizonyára összefüggő,
érteleműs, mythosi epos töredékei — sarkkövét képezi; belőle
ered a *mondahős küzdelme*, melyet mindég a rossz s jó tündéri nyílt
vagy alattomos, természetes vagy csodás-bűvös befolyás által vég-
zetszerűleg látunk előidézve lenni, mi által nyilván ily végzetintéző,
jósló nőkről hit nyomainak keresésére utasítatunk. Csupán hogy,
míg az élenkebb mythologiai emlékekben a hős- és hitregék hatá-
rozottabb végzetnői mythost mutatnak föl, addig az általánosb, ha-
bozó s szakadozott mesei hagyományban csak ily határozatlan alak-
jok s általánosb eszméjük maradt fenn.

Az adottakban sikerülhetett netalán általános tündéri mytho-
sunkban, a végzetnőkről különös hitet föltalálhatni, s kimutatni.
Nagyobb nehézséggel jár annak kimutatása, vajjon ezen végzetha-
tárzó fensőbb lények szinte csupán az általános jó vagy rossz tün-
déri nevek alatt voltak-e ismereteseek? vagy, a mi valószínűbb, sa-
ját elnevezéssel bírnak, s milyen volt ez? Ős történetmondai hatá-
rozottabb hagyományunk legalább ily egy-két különvált névre utal;
és legelő is mindjárt sajátosságos turuli hitregénkben bírnánk egy
ily tisztán eredeti nevet. De annak szorosán vett ily alkalmazása
ellen azon nehézség küzd, hogy a Turul, míg egyrészt mint szü-
kebb hifogalom, és speciálisabb had-, és pedig nemzeti had és véd-
nemtőként, — ki a magyar nemzet, *sejdelmei és vezérei* sorsát in-
tézi — mutatkozik (bár nemzeti vallásunk az istenség általánosb
képével is ily saját pártfogoló nemzeti védistenség fogalmát egye-
síti, l. istenről első cikkemet): úgy másfelül ismét tágabb értelem-
mel más hitregéinkbe is (mint az Elemeknél: szél, IX. c.) áttérni
látjuk.

Határozottabbnak mutatkozik a szinte már fentebb érintett, ide-
gen mythosi jelentéssel is elvegyülő, *Aliruna*. A név ezen főnma-
radt alakjában mythosi sajátunkká természetesen nem volna elfo-
gadható, azonban mind külső alakja, mind belső még kijelölhető ér-
telme s mythosi jelentésének megfelelő, saját mythosunkba is bevágó,
hasonlat és rokonságok által számunkra még közvelíthető. A Jor-
nandesnél előjövő Alirumna (váriantsai: alyrumna, alioruna, alio-
rumna) fennvan még az ónémet nőnevek runávali gyakor összeté-
telében (Grimm Gramat. II. 517.) s az okiratokban előjövő Alarun,

Aleruna tulajdonnevek mellett az Alruna, Alrun jós ördögi szellem, (a Saem. 133. előjövő) Ölrün jósnő, és az ő angolszász Burgruna = parcae furiae, elnevezésekben. A név jelentése magyarázható volna ősjelvi és mythicus óéjszaki, szinte rúnának nevezett, írásmódor-ból¹⁾, miután az írás, följegyzés, hasonlóan mint a fonás a végzetnői, parcai hitképzet attributumaként jö elő. Így ismert már a latin my-thos egy fata Scribundát, ki Tertullian (de anima c. 39.) szerint: a világra jött gyerek születése első hetének utolsó napján tiszteltetett; hasonló hitképzet forog fen a jóskönyves Sybilláról, és a fáták és parcák között az a különbség vételett észre, hogy míg azok a fari, φάρις, monda, Sage, φημι-től nevezve (Isidorus is f. id. h. § 92.: fatum dicunt esse quidquid dii effantur. Fatum igitur dictum a fando i. e. loquendo) a végzetet szóval hirdetik: emezek írva jelelik és jegyzik (Lersch: Bonner Jahrb. 1843 II. 129.). Hasonlón ily írási cselekvésre magyarázza Grimm (Myth. 378.) az éjszaki nornáknak tulajdonított működést is: Scrifan, eredetileg ordinare, és a parcák-nak brevvara = die aufzeichnende, fordítását.

Nálunk, mint tudva van, s lejjebb tüzetesen tárgyaljuk (I. Szent jelvek, írás, XVIII. fejr.) egy ily sajátságos, a rúnákkal találkozó, ős és kétségtelenül pogány vallásunk s korunkban keletkezett írásnak tudata s nyoma maiglan fönvan; sőt úgy látszik, hogy az annak gyakorlatát és fogalmát tökéletesen kifejező s a rúna szóval szinte rokon hangzatu Rorás szóban ezen ős írás hason régi s eredeti nevét is bírjuk, miután már hún emlékeinkből hason régi Rua, Re-ua, Rova tulajdonneveket is ősmerünk. Valamint töredék hagyományainkban kimerítő s részletekig menő tudósítást senki józanon keresni nem fog, úgy a végzetnői írás képét sem találjuk fel többé, de nyelvünk és a néphit igen is ősmerik a ma is divatozó, egykor bizonyára kuruzs, boszorkányi, cselekvés és gyakorlat iralás, iralni, nevét; róla mint ilyenről már a Varázsróli XIV. cikkünkben emlékeztünk, s megjegyeztük, hogy annak kettős értelme, az ír =

¹⁾ A rúna szorosabb értelme: tudás, scientia, all-rúna = minden tudó = alles wissend, minek természetesen igen közel körébe tartozik az írás, különösen igen titkos értelmet s tudást magokba rejtő rúnai jelvek. Egy más ónémet: rona, köznémet rone = fatörzs is összefüggőleg mutatkozik, miután a rúnák közönségesen ezekbe vésettek.

unguentum, kenés általi gyógyítás — mint az maig a falu vén asszonyaitól gyakoroltatni szokott, — s írásjelek csinálása, egymásba térő értelmek, miután erre is *ír* (encaustum) használtatott. E szerint már a bűv ezen nemét gyakorló, s bizonyára a parcai mythosunkba ható nők neve: *Iraló*, vagy a végzetszerű feljegyzést még találóbban kifejező eredetibb s ősi rovástól *rovó*, *rovaló*, *rovasló*? asszonyok, lányok, szűzek stb elnevezésben volna netalán visszaállítható.

Egy ily névvel szinte összefüggésbe volna még hozható a nemzeti vallásunk visszaállítására Béla alatt kitört forradalomnak krónikáinkban leírásából ismeretes *Rasdi* pogány bűvös papnők neve. Ezen látszólagos tulajdonnév már a rovással is némi külső hasonlatosságra mutatna, de a Bonfin előtt állhatott tökéletesb krónikai váriáns által, miután Rasdi helyett *Varázsolót* ír, tudósíttatunk, hogy az inkább hivatalnévnek veendő (melyről alább a Papok és Papnokről XVI. cikkben bővebben szólunk); itt csupán arra akarok figyelmeztetni, mennyire magok ezen pap jósnők (pythonissáknak nevezik krónikáink) nem csak varázs, bűv, jós, tulajdonságaik, de még neveik is egybe vegyülnek azon fensőbb tündéri lények fogalmával, kiknek nevében és hatalmával hivatalukat gyakorolták; ezt bizonyítják világosan azon krónikai adataink is, hol: deának, istennőknek neveztetnek. Főnvolt tehát valószínűleg ily fensőbb jós és bűverejű, s e szerint bár ha nem Varázsló nevű s hatalmu, tündérnők felőli hitképzet is. A kérdésben levő névre nézve a Bűv és Varázsnál (XIV. c.) taglaljuk az ennek jelelésére maig használt szavat, s mivel, mint ott lálandjuk, a szó gyöki értelme semmi biztos jelentést nem ad, az talán a végzetnőkről azon képzeletben lelhetné némi megfejtését, hogy mint azok írva, úgy egyiránt: festve = képírva, és hímezve is, tehát: tüvel írva, róva, varrva (a rovásírás is csak ily töves styli eszközzel történhetett) és szöve képezettek (l. Grimm Myth. 396. Völs. Sag. c. 24.). A Brynhildi végzetnői alak is varrja és hímezi Siegfried számára a végzetteljes ruhát. Egyébként is, mint a végzetet jelentő fonással, a véle gyakran elvegyülő szövés, úgy ezzel ismét a hímezés és varrás érintkezik. S ha ezen analogia felvelhető, úgy a varázs szónak, mely a későbbi aljasodás s feledés által csupán a bűv értelmében maradt fen, eredeti végzetnői mythosi jelentését, és némileg a mai varr = suere, nāhen (szinte úgy látszik csupán átvitt értelem: a tüveli szurástól,

rovástól, vakarástól, mikép egykor maga a följegyzés, irás, rovás történt), szóban gyökét bírnók.

Vizsgálatunk nyomán tehát a *Turul*, *Varázsló*, *Rovásló*, *Rocaló*, *Iraló* stb formákban volnának még végzetnöi tündéreink nevei némi valószínűséggel visszaállíthatók.

(Vége következik).

PRISZKOSZ SZÓNOK ÉS BÖLCSÉSZ ÉLETÉRŐL

S TÖRTÉNETIRATA TÖREDÉKEIRŐL.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

(Folytatás és vége).

Itt várakoztomban — folytatja Priszkosz elbeszélését — a mint a lak kerítése körül sétálék, egy ember, kit öltözetéből szküthai barbárnak gondoltam χαῖρε (légy üdvöz!) szóval hellen nyelven üdvözöl, s el kellett csodálkoznom, hogy egy szkütha hellenül szól hozzám. Mert egyvelgesek lévén, a magok barbar nyelvét, vagy az ún vagy a góth nyelvet, beszélik, vagy az avszóniakét ¹⁾ is, kik közölök a rómaiakkal vannak elegyedve, de hellen nyelven nem egy könnyen beszél köztök valaki, kivéven a Thrákiából és a tenger-melléki Illüriszből elhurcolt foglyaikat; de ezeket akárki is könnyen megismerheti szétrongyollott ruháikról s fejök szurtosságáról, hogy szerencsétlen sorsra jutott emberek; ez ellenben vagyonos szküthának nézett ki, szépen volt öltözve s feje köröskörül le volt nyírve ²⁾.

¹⁾ Az *arszóniak* nyelvén, miután Italia, mint közönségesen tudva van, Avszóniának is neveztetett, a latin értendő. Latin, természetesen rossz latin, nyelvet beszélő népekkel Etel kúnjai részint az itáliai gyar-matokkal népesített Pannoniában, részint a magát maig is *román*-nak [rumuny] nevező s kétségtelenül latin eredetű nyelvet beszélő oláhok közt Erdélyben érintkezhetnek.

²⁾ A kúnoknál később a IX. században is szokásban volt nyíratkozásról Béla király nértelen jegyzőjénél [VIII. fej.] is találunk bizonyosságot, ki a ruthénok s velök egyesült kúnoknak Kiev mellett a magyarok által történt megveretését leírva, nem minden gúny nél-